

WEHNER TIBOR

A szobor helye szoborhely-e?

Tizenhat évvel a rendszerváltás után, a *Petőfi Népe* 2005. május 18-iki száma *Kossuth-émlékmű kerül Lenin helyére* címmel adott hírt arról, hogy a Kiskőrös Városért Alapítvány a Pálffy Gusztáv-alkotta Kossuth-mellszobrot a város bíróságának épülete előtt fogja elhelyezni, ott, „ahol egykor a város Lenin-szobra állt, amikor az igazságügynek átadott épület még a járási pártbizottság székháza volt. Az alapítvány a lakossághoz fordult, hogy lehetőségeikhez mérten támogassák *a szobor méltó helyre kerülését*. A Petőfi-szülőházzal szembe néző szobor újraavatására a Városi Napok rendezvénysorozat keretében kerül sor.” (Kiemelés: W. T.) A tudósítás lényegi eleme *a szobor méltó helyének* kiválasztására való törekvésre való hivatkozás: a szobortelepítésre kijelölt városi térség nyilvánvalóan korábban is méltó hely volt, ha egyszer a nyilvánvalóan központi elhelyezkedésű és kiemelt jelentőségű járási pártbizottság előtt álló, és a Petőfi-szülőházzal szembenező Leninnek adott otthont. A hely jelentősége az időközben lepergett másfél évtized alatt nem kopott meg, de a szobordíszletek változásával illetve megváltoztatásával lépést kell tartani az idő múlásával és az ún. korszellem módosulásával.

Témánk problémakörét és jelentőségét megvilágítandó, idézzük Marosi Ernő *Szobrokról* című, 2002-ben közreadott tanulmányának egyik részletét: „Az emlékállítás ... történetiségében szemlélendő aspektusa a közterület-foglalás. Maga a tény a hozzá fűződő szokásokkal együtt régebbi, mint maga a modern köztéri emlék. Magyarországon – anélkül, hogy bizonyíthatatlan folyamatosságú középkori példákig kelljen visszanyúlnunk – az ellenreformációs gyakorlatra utalhatunk. A barokk honosította meg azokat a Mária-, Szentháromság-oszlopokat, pestisemlékeket, esetleg konfliktusokra ... is utaló emlékeket, amelyek a vallásos képtisz-

teletet a városi térre kiterjesztve a közteret mintegy megszentelt, liturgikus térré alakították. Kialakultak körülöttük e kultusz formái is: a körmenet, a szabadtéri istentisztelet, amelyek a nem vallásos emlékkultusz közösségi formalitásaiban is tovább élnek. E köztéri szoborállítás legfontosabb értelme azonban a nyilvános hely kisajátítása, valamely többség – vagy hatalmi helyzetben lévő kisebbség – kultuszának szolgálatába állítása s másoknak e helyzet elfogadására készítése – vagy eltérésére való kényszerítése.”

Ez tehát a hely elfoglalásának indítéka, amely évszázadok óta, napjainkig változatlan: de mely helyeket foglalnak el a szobrok, és miért azokat a helyeket, amelyek szoborhelyekké válnak? E téren André Chastel eszmefuttatása lehet segítségünkre, aki a francia forradalom ceremóniáinak elemzése kapcsán állapította meg, hogy a város olyan útvonalak és helyszínek együttese, amelyet a hatalom pontosan mérlegelve jelöl ki és szabályoz a hétköznapi és az ünnepek színteréül, s amelyben nagyon fontos szerepet játszanak az e színtereket keretelő épületek és az e közegekben álló állandó monumentumok, valamint a provizórikus elemek. És mindez arra szolgál, hogy kialakuljanak azok a kitüntetett szerepű városi térségek és útvonalak, amelyben az építészeti és szobrászati elemek együttese révén a hatalom az általa preferált történelmet jeleníti meg, mintegy az életet keretelő tabló gyanánt fogalmazza meg elveit a városlakók előtt. Ha ezt a modellt alkalmazzuk, akkor pontosan megvonhatók a konklúziók a magyar terek, szobrok és a magyar ünnepek vonatkozásaiban is, s különösképpen a közelmúlt eseményeinek fényében. Ha a 2006. október 23-ai vagy a 2007. március 15-iki ünnepek ünnepi térségeit és útvonalait analizáljuk, pontosan kidomborodnak azok a jellegzetességek, azok a szimbolikus tartalmak, amelyeket a többségnek nevezett hatalom és a kisebbségnek nevezett ellenzék az eszményeinek és céljainak leginkább megfelelőnek és kifejezőnek ítélt. Megragadhatók e szellemi tartalmak a részvételi lehetőségekben is: a korlátozottságokban és szabadságokban: ki, mikor, milyen feltételekkel és körülmények között, hol lehetett jelen, mely szobornál, mely téren ünnepelhetett, mely helyszíneket keresett, kereshetett fel ünnepi menete állomásait bejárván. Felmerülhetnek emlékezetünkben a hajnali, kora reggeli, vagy késő esti, mintegy lopva lebonnyoltott tisztelgések és koszorúzások, a szigorúan

elszigetelt, a szürke városlakók – a potenciális tüntetők – számára megközelíthetetlen köztéri ünnepségek médiák által közvetített, kongó ürességű képsorai. (A verőfényes időben zárt esernyőkkel felvonuló testőrök beszédesen fémjelezték a közállapotokat és mintegy előrevetítették a várható eseményeket.) Persze az aktuális lehetőségeket, a mesterségesen kreált feltételrendszereket is meghatározzák azok a történeti hagyományok által determinált városépítészeti és szoborállítási, emlékmű-létesítési hagyományok és adottságok, amelyek állandó és új objektumokat, továbbá provizórikus elemeket vegyítve teremtik meg az ünnepi, illetve a hétköznapiakban is az ünneplés atmoszféráját, a fennkölt eszmeiséget sugározni hivatott városi díszleteket és kulisszákat.

Nem vagyunk bővében az ünnepi, az ünneplést a méltó emlékművel vagy szoborral is hangsúlyozó tereknek: vagy szegénységük, elhanyagoltságuk, esztétikai igénytelenségük, vagy túlszűfozottságuk, furcsa monumentum-koncentrációjuk miatt összpontosulnak a problémák. Gondoljunk arra, hogy számos nagyvárosnak tulajdonképpen nincs a közönséget, a városlakókat ünnepi összejövetelre befogadni képes főtere (csak valamifajta útkereszteződésekből kialakuló csomópontja, illetve vonulásra alkalmas főutcája) – Miskolcot, Debrecent, Tatabányát vagy Kaposvárt említhetjük –, illetve hogy más településnek meg olyan, emlékművekkel és szobrokkal agyonzsúfolt, furcsa, szelektív történetiséget tükröztető és meglehetősen ellentmondásos szimbolikát elegyítő, mintegy kegyeleti bazárt teremtő és képviselő központi tere van, mint Szekszárdé, Kecskemété vagy Szegedé. De a kisebb települések sem szerencsésebbek: a néhány éve várossá vált Martonvásár néhány négyzetméteres Emlékezés terén szorosan az első világháborús emlékmű mellé került a közelmúlt másfél évtizedében a második világháborús emlékmű, az 1848-as forradalomra emlékező obeliszk és fejfa-együttes, majd ugyanitt elültették a szabadság, illetve a függetlenség fáját és felállították az 56-os forradalomra emlékeztető kopjafát, s az eddig szabadon maradt tenyérnyi helyre most készülnek elhelyezni egy Trianon-emlékművet. Mint egy jól konstruált bevásárlóközpontban: minden tragikus magyar történelmi katalizma-idézet könnyen elérhető és gyorsan átélhető. Természetesen mindig a városközpontok, a település-centrumok válnak az ünnepi térségekben és emlékező, emlékeztető objektumokban túldimenzionálttá, és

ez így van Budapest esetében is, amelynek paradox módon alig van reprezentatív, tömegeket befogadni képes, jelentésekkel mélyen átítatott, méltó monumentummal megkoronázott térsége. Ilyen lehetne a Kossuth Lajos tér, amelyen a XX. század folyamán kialakult és napjainkra kaotikussá vált az emlékmű-bazár, ilyen a sok változást megért Hősök tere, valamint az emberöltőkként gyökeresen átalakuló 56-osok tere – amely nem is tér, hanem egy kommunista felvonulási útvonal –, ilyen a közelmúltban ligetté alakított Szabadság tér, és bizonyos fokig ilyen a Vörösmarty tér. A többi: közlekedési csomópont: mint a Deák tér, az Astoria, a Kálvin tér, a Blaha Lujza tér, a Baross tér, az Octogon, és a szobrokkal ékesített, a tér-funkciókat azonban egyáltalán nem szolgáló Roosevelttér. E terek és az általuk hordozott jelentéskörök állandóan dúsulnak és újra meg újra átértékelődnek: a Kossuth Lajos tér vagy a Szabadság tér által hordozott jelentés-tartam a 2006-os események után egészen más, mint korábban volt – a szovjet hősi emlékmű bontási kísérlete által a szobordöntések ősi hagyományának legújabbkori fejezete íródott tovább –, mint ahogy a Március 15-i téren álló Petőfi-szobor üzenete is új rétegekkel gyarapodott a tojászáporos-esernyős polgármesteri beszéd által. De megőrzött, meggyalázott, ledöntött, lecsereált, újraállított szoborral vagy szobor nélkül alig-alig van olyan közterünk, ahol csak úgy álldogálni, ögylegni, időt múlatni, összegyűlni és szétszéledni lehetne úgy, hogy közben minden agresszió és fenyegetettség nélkül lelkünkben jelen lehetne a múlt, a történelem is.

Ezeknek a furcsa berendezkedésű tereknek kell befogadniuk a kor által vallott eszményeket kifejező, a múlt történései által képviselt, magáénak vallott történeti események és személyiségek objektivizációit: fennmaradt vagy rekonstruált épületeket és mindenekelőtt az architektonikus és plasztikai eszközökkel élő emlékműveket és szobrokat. Az emlékművek elhelyezését, helyének kiválasztását két szempont befolyásolhatja: a topográfiai vagy lokális és az agresszíven szimbolikus. Topográfiainak vagy lokálisnak nevezzük azokat az emlékeket, amelyek szorosan helyhez kötöttek: egy-egy, az adott térséghez, városrészhez szervesen és valóságosan is kötődő történeti eseményhez, történelmi fordulathoz kapcsolódnak, vagy ott született, élt, munkálkodott személyiség életútjához kötődnek. Szimbolikusnak és agresszívnek akkor minősít-

hetjük a helyválasztást, amikor az emlékmű vagy szobor csupán jelentőségteljes helyet, központi pozíciót követelve magának a város, a település legfontosabb pontjait foglalja el, sajátítja ki a maga és az általa megjelentetett üzenet számára. A helykijelölés, a birtokbavétel kötődhet a hatalmi berendezkedéshez, a hatalmi reprezentációt kifejező épülethez vagy épületegyütteshez és kihasználhat városszerkezeti vagy földrajzi adottságokat: eklatáns példa a gellérthegyi, Budapest felett szívós géniusként lebegő felszabadulási emlékmű-nőalak, amelyet a biztonság kedvéért szerte a városban számos központi vagy kisebb jelentőségű szovjet emlékmű nyomatékosított a szocializmus évtizedeiben, és amelyek közül a Szabadság téri napjainkig mozdíthatatlannak bizonyult. 1989 előtt az egykori szocialista országok, illetve a Szovjetunió mintája szerint a főtér, a városközpont a szovjet hősi és felszabadulási emlékműnek, és a Lenin-szobornak, valamint a tanácsköztársasági emlékműnek és valamely munkásmozgalmár portréemlékművének, s a korábbi korok tanúiként az úgy-ahogy megtört első világháborús emlékműnek és az enyészetre ítélt országzászlónak adott otthont. Rényi András mutat rá a 2000-ben a *Mozgó Világ* hasábjain publikált *A légből kapott monumentum* című, Varga Imre egykori budapesti, a Vérmező sarkára állított Kun Béla-emlékművét elemző tanulmányában: „Van itt azonban még valami, amit nem hagyhatok említés nélkül – mégpedig a szobor térbeli pozicionálása egykori helyén, az Attila út–Krisztina körút találkozásánál. Már a lektorátusi zsűri szakvéleménye figyelmeztetett, hogy *'a Vérmező sétáló, pihenő hely, s feltételezhető, hogy az emlékmű veszít tartalmi funkciójából az adott környezetben'*, lévén a helyszín nem alkalmas ünnepek rendezésére. Az emlékművek dolga a természetes felejtés akadályozása: e hivatásukat viszont csak akkor teljesíthetik, ha a későbbi generációk folyamatosan *őrzik* a helyet. Ha az utókor aktív módon nem kultiválja a *genius locit*, hiába áll ott valamilyen jelölő tárgy, referenciája elfelejtődik, és menthetetlenül beleszürkül a jeltelen környezetbe. Ezért az emlékművek nem csupán felmutatott szimbólumok, de olyan környezetek is, amelyek fenntartó rituálékat (koszorúzásokat, ünnepeket stb.) kívánnak. ... Nem a hely szelleme testesült itt az emlékezet művévé, hanem az azt kisajátító politikai akarat talált üres helyet a maga műve számára.” Rényi András mindemellett nem emlékeztet arra, hogy a Kun Béla-monumentum helyének kiválasztásával és környezetbe illesztésével mintegy

megsemmisítették az itt már évtizedek, 1955 óta álló, Matzon Frigyes által megformált Magyar jakobinusok-emlékművének terét, amelyre mintegy rátelepedett a Varga Imre-konstruálta hatalmas diktátor-emlékmű. De ezt az agresszív hatótér-sértést, emlékműhely-kiszorítást akár szimbolikusan is minősíthetjük: a kommunizmus a szoborhelyek terén is kíméletlenül átvette a hatalmat.

Az 1989-es fordulat után a kommunizmust éltető monumentumok többsége raktárba került, néhányat – költségkímélő megoldással – kissé átalakítva átmentettek, és az üresen maradt helyekre második világháborús mementók, majd 56-os emlékművek, gyakran a hajdani Lenin-szobor talapzatára Nagy Imre-szobrok, Szent Istvánok, városalapító és kiváltságokat adó magyar uralkodók szobrai, millenniumi emlékművek, holocaust-mementók kerültek. Terek középpontjaiba, sugárutak tengelyébe, főbejáratok elé, magaslatokra: téri hangsúlyok, városszerkezeti fókuszok, kikerülhetetlen, kiemelkedő, emblematikusnak szánt objektumok gyánánt. (És hogy helyenként milyen ügyetlenül, azt a Gellérthegy régi, pazsar elhelyezésű Szent Gellért- és az új, meglehetősen esetlegesen környezetébe illesztett Szent István-szobra, illetve a két mű összevetése illusztrálja ékesen.) Ez az a változatlan, évszázadok óta gyakorolt emlékmű- és szobortelepítési elv, amelyet a reneszánsz, a barokk és a klasszicizmus is magáénak vallott. Monumentalitás, lehengerlő hatásrendszer, lenyűgözés, elkábítás és a megjelenítettbe foglalt tartalom, jelentés folytonos, szüntelen sulykolása. Persze, vannak azért üdítő jelenségek: a kiemelés, a kiemelkedés helyett a környezetbe-olvadás, a szerves környezeti elemmé válás szándéka, amelyet a posztamensek fokozatos elszivárgása tanúsított a múlt század hetvenes éveitől, majd a járósintté váló, illetve az azt megnyitó, alsó régiókba húzódó emlékekre hivatkozhatunk (így az ún. járdaplasztikákra – győri és budapesti, Ráday utcai botlókövekre –, vagy Lugossy Mária székesfehérvári és Jovánovics György budapesti munkáira). És az emlékművekkel és szobrokkal egyre telítettebb, zsúfolt központi térségek ellensúlyaként az eddig elhanyagolt közegekre, a hátterekre kellene figyelniük, a perifériákra, a félreeső helyekre: amelyek ugyancsak városi, városiakok által lakott, nap mint nap megélt térségek. Talán itt teret kaphatna a fellengzős emlékművek, a politikai eszméket reprezentáló monumentumok helyett maga a szobrászat, a művészet is:

nem kihangsúlyozott, kiemelt, centrumot teremteni hivatott alkotásként, hanem a városszövetbe harmonikusan illeszkedő alkotóelemként.

Nem kerülhet akármilyen szobor akármilyen helyre. A helyeknek is megvan a maga rangsora és a szobroknak is megvan a jelentőség-sorrendje. A fontos helyek általában fontosnak minősített szobrokkal kapcsolódnak, ezt veszi körül az innen kényszerűen kiszorult szobrok gyűréje, és aztán a perifériákon átláthatatlan káoszba, jelentéktelenségekbe és fontosságra-törésekbe fullad minden. Méltatlan, mellérendelt, perifériális helyre nem kerülhet fontosnak minősített szobor, és jelentéktelennek minősített szobor nem kerülhet a kitüntetett figyelem övezte centrumba. Ez az elv gyakran áthágja a lokális, a topografikus aspektusokat is. A központi, fontos helyek azonban általában foglaltak – elvégre elég sokminden történt itt, e szűk Kárpát-medencében az elmúlt ezer esztendőben –, és így előbb-utóbb a centrumokban egymás nyakára hágnak a szobrok: minden talpalatnyi helyet megpróbálnak szobor-helyekként hasznosítani. Ezt pontosan és szépen reprezentálja a budapesti Kossuth Lajos tér, a ma álló, és a múlt rétegeibe süllyedt, az emlékezetben, a kollektív tudatban, a hagyományban azonban élénken megőrzött, egykor itt állt szobraival. Erről a szobor-újratelepítők általában megfeledkeznek: az egykor ott állt szobrok által jelentésekkel, tartalmakkal, szimbolikus üzenetekkel itatódnak át: kifejezőkké válnak maguk a szoborhelyek is, amely jelentések, tartalmak és szimbolikák sajtáságos módon vegyülnek az új, az arra a helyre újonnan állított szoborral. A budapesti Kossuth Lajos téren egykor állt Andrassy-lovas szobor helye az az Andrassy-lovas szobor helye, és nem a József Attiláé, illetve nem azé a József Attiláé kizárólagosan, amely az Andrassy-szobor helyén áll. A tragikomikus sorsú és szimbolikájú Dózsa György úti Időkerék helye az egykori Lenin-emlékmű térsége és közege: ahogy korábban egy grandiózus emlékmű által is, itt most újra megállt, megállítatott az idő. Tatabánya újvárosi negyedének központi térsége, amely korábban a szovjet hősök demonstrációs fala előtt felállított Lenin-szoborral sűrítette magába egy rendszer tömör lényegét, ma meglehetősen hiteltelenül hivatkozik Trianonra és a Millenniumra azzal a krómacél, Nagy-Magyarország vízrajzát megjelenítő életfával, amelynek gyökerei az egykori, cirill betűket hordozó demonstrációs falba mélyednek, amelyen talán még a kőburkolatot sem cserélték ki újra. Szegeden az évtizedekig ácsorgó Lenin he-

lyére Nagy Imre állt, míg Kecskeméten Kodály Zoltán és az éneklő gyermekek bronz-kompozíciója ítéltetett távozásra, hogy a nagy zene-költő szellemét szimbolizáló architektúra amúgy változatlanul, kis kiegészítésekkel az 1956-os forradalom emlékművévé alakuljon. Ez a kecskeméti különösen súlyos eset, mert az építésztervező azonos: úgy tűnik, teljesen mindegy számára, hogy bensőséges zene vagy csörömpölő forradalom.

Hogy a hely, a szobor, az emlékmű helye milyen jelentős tényező, azt a 2007-es év tavaszán lezajlott észtországi és oroszországi események, világpolitikai feszültségek is tanúsítják. Tallinnban az észt hatóságok a városközpontban álló szovjet emlékművet leemelték talapzatáról és egy külvárosi katonai temetőbe költöztették. Oroszország válaszul felfüggesztette az Észtországba irányuló vasúti szállításokat, s megakadályozta a határ-menti teherautó-forgalmat. A diplomáciai és gazdasági válság indítóoka egy szobor, illetve egy szobor helye: a kitüntetett térségből a háttérbe utalása. Amely azért történt, mert az emlékmű főalakja – Tőkéczki László megfogalmazása szerint –, a nyomorult és szerencsétlen szovjet bronzkatona más vonatkozások, a felszabadítás aktusa mellett tényleg kifejezi a hódítást is – csak hogy az óriási vérvesztéséget szenvedett hódolatottak és mai örököseik nem kívánják megalázottságuk szimbólumát naponta látni. Ez az indulat diktálja a budapesti Szabadság téri szovjet hősi emlékmű eltávolítását indítványozóinak szándékait – visszaadni azt a helyet az eredeti, Trianonra emlékeztető funkciójának –, és ez az ellenérzés munkál a Dózsa György úti új 56-os emlékmű-létesítésének fogadtatásában: hátborzongató ugyanis, amikor a forradalom eltipróinak örökösei, az egykori ellenforradalom-hívők állítanak monumentumot a forradalomnak. A hely viszont itt általuk valóságosan, és képletesen is megszentelt, illetve eltörölhetetlenül meggyalázott: a kommunizmust éltető kényszer-tömegdemonstrációk kitörölhetetlen emlékével, a hajdani hatalmas Sztálin-emlékművel és a talapzatán berendezett, a megalázott tömeg hódolás-fogadására évtizedekig használt integető-mellvéddel. Ez a hely: szörnyű dagonya. Nem emlékműveket kellene állítani itt: ezt a helyet be kellene hinteni sóval.

(Az előadás 2007. július 11-én Hajdúböszörményben, a Hajdúsági Művésztelep konferenciáján hangzott el.)